
Bartın Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Cilt: 1, Sayı: 13
Bahar 2020
BARTIN – TÜRKİYE

Bartın University
Journal of Islamic Sciences Faculty
ISSN: 2148-3507
e-ISSN: 2619-3507
Volume: 1, Number: 13
Spring 2020
BARTIN – TURKEY

ZEMAHŞERÎ'NİN MEKÂNLA İLGİLİ MÜBHEM ÂYETLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

ZAMAKHSHARI'S VIEWS ON THE MUBHAM VERSES ABOUT SPACE

Yunus ABDURAHİMOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Öğretim Üyesi, Bartın/Türkiye
Asts. Prof., Bartın University, Faculty of Islamic Sciences, Faculty Member, Bartın/Turkey

yunusa@bartin.edu.tr

[orcid.org/ 0000-0002-3008-5397](https://orcid.org/0000-0002-3008-5397)

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14 Haziran/June 2019

Kabul Tarihi/Accepted: 26 Haziran/June 2020

Yayın Tarihi/Published: Haziran/June 2020

Atıf/Cite as: Abdurahimoğlu, Yunus. “Zemahşerî'nin Mekânla İlgili Mübhem Âyetler Hakkındaki Görüşleri”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 13/1 (Haziran 2020), 203-220.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

ÖZ

Mübhem kelimesi anlaşılması zor olan, kendisinden ne kastedildiği belli olmayan şey anlamına gelmektedir. Kur'ân ilimleri tedvin edilme açısından değerlendirildiğinde, Mübhemâtu'l-Kur'an ilminin son sıralarda yer aldığı söylenebilir. Bu bağlamda Mübhemâtu'l-Kur'an ilmi Kur'an'da geçen belirsizlikleri incelemeyi konu edinmekte ve bu belirsizliklerin giderilmesini amaçlamaktadır. Kur'an'ın üslup özelliklerinden olan mübhemâtin tespitinde kişisel görüşün değil, naklin (rivayet/haber) esas alınması ve bu konuda Hz. Peygambere (s.a.v.), Ashaba ve Tabiine başvurulması gerektiği savunulmaktadır. Kur'an'da zikredilen dağlar, vadiler, yerleşim yerleri ve mescitler mekânla ilgili mübhemleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada Ebu'l-Kâsım Mahmûd ibn Ömer ez-Zemahşerî'nin dilbilimsel (filolojik) bir tefsir olarak bilinen "el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vil" adlı eserinde mekânla ilgili mübhemlere ne ölçüde yer verdiğini ve bunları açıklarken nasıl bir yöntem izlediğini ortaya koymak hedeflenmiştir. Zemahşerî mübhem tabirini mecazen iş ve söz için kullanmaktadır. Onun el-Keşşâf'ında yer verdiği mekânla ilgili mübhemler; dağlar, vadiler, yer isimleri ve mescitler olmak üzere dört grupta ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Zemahşerî, el-Keşşâf, Mübhem, Mübhemâtu'l-Kur'an.

ABSTRACT

The word "Mubham" means hard to understand, and it's not clear what is meant by it. When the Quranic sciences are evaluated in terms of the treatment, it can be said that the science of Mübhemâtu'l-Kur'an is in the last ranks. In this context, the science of Mubhamat al-Quran also aims to examine the uncertainties in the Quran and aims to eliminate these uncertainties. The determination of the good news, which is one of the stylistic features of the Quran, is not based on personal opinion, but on the transfer (narration / news) and it is claimed that the Holy Prophet of Islam, Ashaba and Tabiîn should be applied. The mountains, valleys, settlements and masjids in the Quran make up the "mubhams" of the place. In Abu'l-Qasim Mahmud ibn Umar al-Zamakhshari's "Al-Kashshaf `an Haqa'iq al-tan'zil va Uyun al-Aqavil fi Vucuh at-Ta'vil" known as a linguistic (philological) commentary, he explains how much he used mubhams concerning the place and the methods he employed in explaining them. This research is important in terms of revealing the "mubhams" Zamakhshari mentioned and methods he followed in his work. Zamakhshari uses the phrases "Mubham" metaphorically for work and word. The mubhams regarding the places mentioned in his work al-Kashshaf will be discussed in four groups: valleys, place names, masjids and mountains.

Keywords: Tafsir, Zamakhshari, al-Kashshaf, Mubham, Mubhamat al-Quran.

GİRİŞ

Kur'an ilimleri Allah kelamının çeşitli yönleri ile ilgili yapılan araştırmaları ve nakledilen rivayetleri sonraki nesillere öğretmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tedvin edilmesi bakımından Kur'an ilimleri incelendiğinde, Mübhemâtu'l-Kur'an ilminin son sıralarda yer aldığı söylenebilir. Bunun nedeni ise Müslümanların tefrikaya düşmeleri ve ortaya çıkan itikadı mezheplerin kendi meşruiyetlerini Kur'ân-ı Kerim'in mübhemleri üzerinden temellendirmeye çalışmaları olmuştur denilebilir. Kaynaklarda bu konuda ilk eser telif edenin Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh es-Süheyli (ö. 581/1185) olduğu bildirilmektedir. Kitabının tam adı ise "et-Ta'rîf ve'l-Î'lâm bimâ Ubhime fi'l-Kur'ân mine'l-Esmâi ve'l-A'lâm" olarak geçmektedir (Zerkeşî, 2006; Suyutî, 1982).

Mübhemâtu'l-Kur'an ilmi Kur'an'da geçen belirsizlikleri incelemeyi konu edinmektedir. Amacı ise bu belirsizlikleri gidermektir. Mübhemlerin mekânla ilgili olanlarını da Kur'an'da zikredilen dağlar, vadiler, yerleşim yerleri ve mescitler oluşturmaktadır. Bu çalışmada Zemahşerî'nin dilbilimsel (filolojik) bir tefsir olarak bilinen *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vucûhi't-Te'vil* adlı eseri örneğinde mekânla ilgili mübhemler konu edinilmektedir.

Araştırmanın amacı ise Zemahşerî'nin Keşşâf'ında mekânla ilgili mübhemlere ne ölçüde yer verdiğini, bunları açıklarken nasıl bir yöntem izlediğini ve hangi kaynaklara başvurduğunu ortaya koymaktır. Daha önce bu konuda bir çalışılma yapılmamış olması çalışmanın önemini gösteren bir emaredir ve bu bakımdan çalışma, müfessirin mekânla ilgili mübhemlere ait görüşlerinin tespiti açısından önem arz etmektedir. Ancak esas konuya girmeden önce Mübhemâtu'l-Kur'an konusuna ana hatlarıyla değinmenin yararlı olacağı düşünülmektedir.

1. Mübhemâtu'l Kur'an

Mübhem (مُبْهَمٌ) kelimesi sözlükte, algılanması, anlaşılması zor olan anlamına gelmektedir. Arap dilinde كَلَامٌ مُبْهَمٌ ibaresi, kapalı olup ne kastedildiği tayin edilmeyen söz; لَيْلٌ مُبْهَمَةٌ gizli ve açık olmayan yol; بَابٌ مُبْهَمٌ kapandığında açılması zor olan kapı ve الْأَسْمَاءُ الْمُبْهَمَةُ sabaha kadar ışığı olmayan gece manasını ifade etmektedir. Nahivcilere göre ise mübhem isimler, ism-i işaretlerdir (İbn Manzur, 1988). Râğıb el-İsfahanî'ye göre akla ilişkin şeylerin anlaşılması zor olanlarına mübhem adı verilmektedir (Rağıb, 2012). Mübhemât ise

mübhem kelimesinin çoğulu olup kendisinden ne kastedildiği kesin olarak tayin edilmemiş olan kelimeler demektir (Albayrak, 1992).

Terim olarak da Kur'an'da kimi veya neyi karşıladığı bilinmeyen, kapalı olan ismi işaretler, ismi mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman ve mekân zarfları ile belirsiz miktar bildiren kelimeler mübhemât diye tarif edilmektedir (Cerrahoğlu, 1979; Demirci, 2013).

Tariftten de anlaşılacağı gibi Mübhemât'ı-Kur'an ilminin konusu, ismi işaretler, ismi mevsûller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları, belirsiz mekân zarfları ve belirsiz miktar bildiren kelimelerdir (Cerrahoğlu, 1979; Albayrak, 1992).

Mübhemâtın Kur'an'da bulunma sebeplerini ise Zerkeşî yedi maddede örnekleri ile birlikte beyan etmektedir:

- a) Mübhem olan hususu Kur'an'ın başka bir yerinde açıklayarak zenginlik elde etmek. Örneğin Fatiha suresi "Din (ceza ve mükâfat) günün sahibi" (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) 4. ayetini, İnfitâr suresi 17. ayeti "Ceza günün ne olduğunu sen nereden bileceksin?" (وَمَا أَدْرَاكَ) (مَا يَوْمِ الدِّينِ) ile beyan etmektedir.
- b) Mübhemi meşhur etmek. Örneğin Bakara suresi 35. ayetinde "Ey Âdem sen eşinle birlikte cennete yerleş" (يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ) Hz. Âdem'in eşi Havva'dan başkası olmadığı halde mübhem bırakılmıştır.
- c) Kullara olan şefkatini daha ziyade göstermek amacıyla mübhem olanı gizlemek. Örneğin Bakara suresi 100. ayetinde "Ne zaman bir antlaşma yaptysalar, onlardan bir grup ahdi bozmadı mı?" (أَوَلَمْأَ عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ) mübhem bırakılan onlardan bir grup (فَرِيقٌ مِنْهُمْ) ibaresinden nazarda tutulmanın Mâlik b. es-Sayf olduğu söylenmektedir.
- d) Mübhemini tayin edilmesinde büyük bir fayda umulması. Örneğin Bakara suresi 259. ayetinde zikredilen "İssız bir kasabaya uğrayan kimse gibisini" (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى) (فَرِيقَةٍ) ıssız bir kasabadan muradın "Beytu'l-Makdis" olduğu ifade edilmektedir.
- e) Şahıs tayin edilse bile hususiliğın zıddı ifade edilerek, umumiliği tenbih etmek. Örneğin Nisa suresi 100. ayetinde "Kim Allah ve Resulü için hicret etmek amacıyla evinden çıkar da..." (وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ) şahıs vurgulanmışsa da kim olduğu mübhem bırakılmıştır. İkrime bu ayette bahsedilen kişiyi araştırdığını,

buluncaya kadar on dört sene beklediğini, onun Mekke'de zulme uğrayanlardan Damre b. al-Î's adında hasta birisi olduğunu öğrendiğini, Hicret ayeti nazil olduğunda Mekke'den yola çıkarak mutlu bir şekilde vefat ettiğini bildirmektedir.

- f) İsim belirtmeksizin kâmil bir vasıf ile onu yüceltmek. Örnek Zümer suresi “Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır” (وَالَّذِي جَاءَ) (بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ) şeklindeki 33. ayetidir. Sıdkı getiren Hazreti Muhammed (s.a.v.), onu tasdik eden de Hz. Ebu Bekir'dir. Ayet tüm tasdik edenleri kapsamakta ve bu nedenle Cenâb-ı Allah: “İşte takvâ sahipleri onlardır” buyurmaktadır.
- g) Nâkıs bir vasıf ile onu tahkir etmek. Örnek Kevser suresinin “Asıl sana buğuz eden, zürriyetsizdir” (إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ) şeklindeki 3. ayetidir. Bu ayette el-Âs b. Vâil kastedilmektedir (Zerkeşî, 2006).

Mübhemâtu'l-Kur'an ilminin amacına gelince, mübhem sayılan kelimelerin medlüllerini (neye delalet ettiklerini) ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Kur'an'da geçen şahıs, grup, eşya ve hayvan isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölge adlarının tespiti, sayı ve miktarla ilgili belirsizliklerin giderilmesi amaçlanmaktadır (Albayrak, 1992).

Ulûmu'l-Kur'ân kitaplarında Mübhemâtu'l-Kur'an ilmine ait en erken kaleme alınmış temel eserler şu şekilde sıralanmaktadır:

Ebu'l- Kâsım es-Suheyli (ö. 581/1185), *et- Ta'rif ve'l- İ'lâm* (Brockelmann Gal: 525-526).

İbn Asâkir, *et-Tekmile ve'l- İtmâm* (Zerkeşî, 2006).

İbn Cema (ö. 733/1333), *Gureru'l- Beyân li Mubhemâti'l- Kur'ân* (Suyutî, 1982).

Suyutî (ö. 911/1505), *Mufhemâtu'l- Ekrân fî Mubhemâti'l- Kur'ân* (Suyutî, 1982).

Vahiy yoluyla tenzilen indirilen Kur'ân'nın üslub özelliklerinden olan mübhemâtin kaynağına gelince, Suyutî kişisel görüşe değil asıl nakle (rivayete/habere) dayandığını ve bu konuda Hz. Peygamber'e, Ashab ve Tabiîne başvurulması gerektiğini savunmaktadır (Suyutî 1982:8). Mübhemâtin te'vili konusunda Ebû Mansur el-Mâtürîdî (ö. 333/944) etkili rol oynamıştır. O görüşünü Kehf suresi 22. ayetindeki mübhemle ilgili olarak: “Kur'ân'da zikredilse bile, hakkında mütevatir olarak nakledilmiş bir hadis olmadığı sürece mübhem olan konu hakkında kesin olarak söylenemez demiyoruz” diyerek ifade etmektedir (Mâtürîdî, 2007).

el-Maturîdî'nin görüşüne katılmakla birlikte, Kur'an'da geçen mübhemâtın medlüllerinin tespiti noktasında Suyûtî'nin ilgili eseri incelendiğinde Hz. Peygamber'den çok az haber nakledildiği görülmektedir. Konu ile alakalı haberlerin tamamına yakınının ise Ashâb ve Tabiînden geldiği müşahede edilmektedir. Onlardan gelen bu haberlerin büyük bir bölümünün kendi aralarında farklılık arz ettiği de bilinmektedir. Bu husus Halis Albayrak tarafından okuyucuyu haberlerin doğruluğu konusunda şüpheye düşmesi, farklı rivayetlerin çoğunluğunun aynı zamanda Kur'an'a, akla ve mantığa ters düşmesi ve Arap diline aykırılık arz etmesi yönlerinden eleştirilmektedir (Albayrak, 1992).

Nakle dayalı Mübhemâtu'l-Kur'an ilminin problemlerinin birkaç örnekle ele alınması uygun olacaktır: Örneğin Kur'an-ı Kerim'in Hadîd suresi "ve Ona uyanların kalbine yerleştirdik" (وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ) şeklinde 27. ayetinde geçen mensub zamirin mercii, Hz. Muhammed (s.a.v.) olarak gösterilmektedir (Suyûtî, 1982). Ancak ayetin önceki kısmına bakıldığında Hz. İsa ve ona tabi olanlardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla bu zamirden Hz. Peygamber'in kast olunmasının imkânsız olduğu ve bu haberin de Kur'an metnine aykırılık arz ettiği ifade edilebilir.

Diğer bir örnek Kur'an-ı Kerim'in Furkân suresi "ve O iki denizi iç içe salıveren..." (وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ) anlamındaki 53. ayetinde iki denizin, Saîd b. Müseyyeb'den nakledilen bir haberde Gök ve Yer denizi olduğu ifade edilmektedir (Suyûtî, 1982). İki deniz kelimesinin bu rivayette Gök ve Yer denizi olarak açıklanması akla aykırı gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in Yusuf suresi "böylece (Yûsuf) bir kaç sene zindanda kaldı" (فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ) manasındaki 42. ayetinde Hz. Yusuf'un hapisanede birkaç yıl kaldığından bahsedilmektedir. Dilciler ayette geçen بِضْعَ kelimesinden üç ile dokuz arasındaki sayılardan herhangi birinin kastedildiği konusunda görüş birliği içindedir (İbn Manzur, 1988). Buna rağmen ayetteki بِضْعَ سِنِينَ ifadesinden kastedilenin 12 veya 16 yıl olduğu konusunda rivayetler nakledilmektedir (Suyûtî, 1982). Bu da بِضْعَ kelimesini dilcilerin kullandıkları çerçeveden çıkarmak demektir (Albayrak, 1992).

Diğer bir husus Kur'an-ı Kerim'in Hac suresi "yahut o kısır günün azabı gelinceye kadar..." (أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ) anlamındaki 55. ayetinde عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ ifadesi ile ilgilidir. Ayette kıyamet veya kısır bir günün azabı gelinceye kadar inkârcıların Kur'an-ı Kerim'den şüphelenmeye devam edecekleri belirtilmektedir. Ayetteki عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ ifadesinin Bedir savaşının yapıldığı gün olduğu rivayet edilmektedir (Suyûtî, 1982). Bu rivayet doğru olsaydı

inkârcıların Bedir savaşından sonra şüphelerinden vazgeçmiş olmaları gerekirdi. Hâlbuki Bedir savaşından sonra da inkârcıların şüphelerini sürdürdükleri tarihi kaynaklarda yer almaktadır, böylece bu rivayette bir bilgi yanlışlığı olduğu sonucuna varılır (Albayrak, 1992).

Mübhemâtu'l-Kur'an ilmi ile ilgili yapılan araştırmada iki yaklaşımın söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki mübhemâtın medlüllerinin tespitinin ayetlerin anlamlarını belirlemede doğrudan bir katkı sunmadığı ve yukarıda da belirtildiği gibi mübhemlerin tespitinde Hz. Peygamber (s.a.v.) den nakledilen mütevatir rivayetlerin esas alınmasının gerektiği görüşüdür. (Yüksel, 2018). Diğer görüşün Hz. Peygamber (s.a.v.) den çok az rivayet nakledildiği; haberlerin tamamına yakınının Ashâb ve Tabiînden geldiği, bu haberlerin kendi içerisinde bazı sorunları barındırdığından hareketle ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in Mübhemât açısından incelenmesi ve açıklanması gerektiği tespit edilen hususların konularına göre tasnif edilmesi; tarihi, arkeolojik ve antropolojik araştırma ve bilgilerle aydınlatılması; bu şekilde Kur'an-ı Kerim'de geçen yer, zaman ve şahıs isimlerinin tespit edilebilmesi daha sağlam ve güvenilir olacaktır görüşüdür (Albayrak, 1992).

Mübhemâtu'l-Kur'an ilminin tarifi, konusu, önemi, amacı, kaynağı ve yorumlanması ile ilgili bu bilgilerin ışığında Keşşâf'taki mekânla ilgili mübhemlerin incelenmesine geçmek uygun olacaktır.

1. Keşşâf'ta Mekânla İlgili Mübhemler

Zemahşerî'ye göre mübhem ifâl babından ismi mefuldür. Kök harfleri b-h-m (بهم) dir. Zemahşerî Esâsu'l- Belâğa adlı eserinde بهم fiilini kapıyı kapalı hale getirme anlamında (أَبْهَمَ) yani onu kapatmak (أغلقه) olarak açıklamaktadır. Ona göre “mübhem renk” (اللون البهيم) hiçbir renge benzemeyip olsa olsa gri renktir. Yine ona göre akranları arasında hedefleri bilinemeyecek derecede kapalı olan kişiye (فُلَانٌ بُهْمَةٌ) denilir. Mübhem tabirini Zemahşerî mecaz olarak iş (أمرٌ مُبْهَمٌ) için kullanmaktadır. Ona göre “mübhem iş, çıkışı olmayan iş, mübhem söz ise niyeti, kastı ve amacı bilinmeyen söz” anlamına gelmektedir (Zemahşerî 1998:85). Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında yer verdiği mekânla ilgili mübhemler dağlar, vadiler, yerleşim yerleri ve mescitler olmak üzere dört grupta incelenecektir.

2.1.Dağlar

Arapçada dağ manasına gelen “cebel” جَبَلٌ kelimesinin çoğulu “cibâl” جِبَالٌ dir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de altı yerde tekil ve otuz iki yerde de çoğul olarak geçmektedir.

Zemahşerî جَبَلْ kelimesini “Allah cömertlik üzere yarattı” (جبله الله علي الكرم) yani “onu yarattı” (خَلَقَهُ) olarak açıklamaktadır (Zemahşerî 1998:121). Dağ kelimesi ister maarife ister nekre olsun, geçtiği ayetlerde hangi dağ olduğu ve coğrafi açıdan nerede bulunduğu konusunda Zemahşerî'nin açıklama yapmadığı görülmektedir. Sadece dağ kelimesinin ilk olarak geçtiği Bakara suresi 260. ayetinin tefsirinde çevredeki dağlar olduğu, sayılarının dört olarak söylendiği ve Suddî'den bunların yedi dağ olduğu görüşünü naklettiği görülmektedir. (Zemahşerî 1987:I/310). Ayrıca Zemahşerî Kur'ân ayetlerinde geçen dağların “Allah'ın ayetlerinin ve şeriatının temsili anlatımı olabileceğini, çünkü Allah'ın ayetleri ve şeriatının sebat ve sağlamlık konusunda tıpkı devasa kazıklar gibi dikili duran Ulu dağlara benzediğini” ifade etmektedir (Zemahşerî, 1987:II/565-566).

Kur'ân'da bizzat ismi ile zikredilen dağlar konusunda Zemahşerî şu açıklamaları yapmaktadır: Cûdî: Allah Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nuh'un gemisinin Cûdî dağına oturduğunu, “Gemi Cûdî'nin üzerine oturdu” (وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ) Hûd suresi 44. ayetinde belirtmektedir. Zemahşerî, “Cûdî'nin Musul'da bir dağ olduğunu” ifade etmekle yetinmektedir (Zemahşerî, 1987:II/398).

Safa ve Merve: Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi “Safa ve Merve Allah'ın nişanlarındandır” (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ) anlamındaki 158. ayetiyle Safa ve Merve'nin Allah'ın şairlerinden (alametlerinden/nişanlarından) olduğu ifade edilmektedir. Zemahşerî, “Safa ve Merve'nin, Semmâ ve el-Mukattam gibi özel dağ isimleri olduğunu” zikretmektedir (Zemahşerî, 1987:I/208).

Sedefeyn: Sedefeyn kelimesi Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinin “İki dağın arasını aynı seviyeye getirince...” (حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ) şeklindeki 96. ayetinde geçmektedir. Keşşâf'ta “Sedefeynin ayette de açıklandığı gibi karşı karşıya olan iki dağın yanları olduğu” belirtilmektedir (Zemahşerî, 1987:II/748).

Tûr-i Sinâ: Tûr-i Sinâ kelimesi Mü'minun suresinin “Tûr-i Sinâ'dan çıkan ağaç...” (وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ) manasındaki 20. ayetinde geçmektedir. Zemahşerî, eserinde Sinâ ve Sinîn kelimelerinin açıklamasını yapmakta; ardından da nerede olduğuna dair görüşleri zikretmektedir. Görüşlerin birinde “Filistin'de olduğu, diğerinde ise Mısır ve Eyle'de olduğu” söylenmektedir (Zemahşerî, 1987:III/180). Tîn Suresin 2. ayetindeki “Sinâ dağına andolsun” (وَطُورِ سِينِينَ) ifadesini ise “Tûr'un bir dağ olduğu ve Sinîn kelimesine izafe olduğunu Sinîn'in de bir yer ismi olduğu” şeklinde açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:IV/773).

2.2. Vadiler

Kur'an-ı Kerim'de "vadi" manasına gelen وَادٍ kelimesinin kökü وَدَى dir. Zemahşerî bu kelimeyi Esâsu'l-Belâğa'da: "maktüle diyetini ödedim (وَدَيْتُ الْقَتِيلَ) anlamında yani onun diyetini yerine getirdim (أَدَيْتُ دِيَّتَهُ)" olarak izah etmektedir (Zemahşerî, 1998:326). Keşşâf'ta ise Tevbe suresinin 121. ayetindeki "geçtiği bir vadi yoktur ki" (وَلَا يَفْطَحُونَ وَادِيًا) ibaresini tefsir ederken onların gidiş ve gelişleri için bir yer olarak açıklamaktadır. Ayrıca Ona göre الوادى kelimesi "dağlar ve kayalıklar arasında suyun akmasını ifa eden her aralığa denilir. Aslında bu kelime fâ'il vezninde ودى (aktı) fiilinden türemiştir. Bununla birlikte الوادى Araplar arasında yer, toprak ve arz anlamında yaygın olarak kullanılmaktadır." Örneğin: "Senden başkasının arazisinde namaz kılma" diyorlar (Zemahşerî, 1987:II/322).

Zemahşerî Keşşâf'ta İbrahim suresinin 37. ayetinde mübhem olarak geçen بِوَادٍ kelimesini "O Mekke vadisidir" diye açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:II/558). Neml suresinin 18. ayetindeki mübhem olan وَادٍ kelimesi ile ilgili olarak onun "Şâm'da karıncası çok olan bir vadi olduğunun söylediğini" kaydetmektedir (Zemahşerî, 1987:III/355). Diğer ayetlerde zikredilen vadi kelimeleri ile ilgili açıklamada bulunmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de bizzat ismi ile zikredilmiş olan vadiler konusunda Zemahşerî şu açıklamaları yapmaktadır: Huneyn: Huneyn kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de "Muhakkak Allah birçok yerde size yardım etmişti, Huneyn gününde de..." (لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ) Tevbe suresi 25. ayetinde geçmektedir. Zemahşerî, Huneyn'in Mekke ve Taif arasında bir vadi olduğunu zikretmektedir. Ardından da orada Müslümanlar arasında bir olay meydana geldiğini belirtmekte ve bu olayı geniş biçimde anlatmaktadır (Zemahşerî, 1987).

Tuva: Tuva kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de ilk olarak Tâ-Hâ suresi 12. ayetinde "kutsal vadi olan Tuva'dasın" (بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى) şeklinde geçmektedir. Zemahşerî kutsal Tuva vadisi olarak isimlendirilen bu vadinin yerinin neresi olduğuna işaret etmekten ziyade kelimenin nahiv yönünden açıklamasını yapmakta ve o vadinin iki defa takdis edildiğini belirtmektedir (Zemahşerî, 1987). Naziât suresinin 16. ayetinde de ismi geçen bu vadi ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

2.3. Yerleşim Yerleri

Bu başlık altında Kur'an-ı Kerim'de mübhem olarak zikredilen ve yerleşim yerlerine delalet eden rabve, karye, diyâr ve beled kelimeleri Keşşâf örneğinde incelenecektir. Ayrıca

Zemahşerî tefsirinde özel isim kategorisinde açıkladığı Bedir, Medyen, Mukaddes Arz (Beytu'l-Makdis), Mısır, Medine ve Mekke ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

Rabve: Zemahşerî Esâsu'l-Belâğa'da Rabve (رَبْوَة) kelimesinin r-b-v (رَبَو) den türediğini, “mal arttı” (رَبَا الْمَال) ve “Yüce Allah onu arttırdı” (أَرَبَاهُ اللَّهُ تَعَالَى) manasını ifade ettiğini bildirmektedir (Zemahşerî 1998:334). Keşşâf'ta Mü'minûn suresi (وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً) şeklindeki 50. ayetinin tefsirinde ise bu kelimenin رَبْوَةٌ / رَبَاوَةٌ olarak üç şekilde de okunduğunu ve yüksekçe bir yer anlamına geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca mübhem olan Rabve kelimesi ile ilgili söylenenler ve rivayetler zikredilmektedir. Kab'dan: “Rabve'nin Beytu'l-Makdis toprağındaki İlya şehri, yerin merkezi ve on sekiz mil olarak semaya en yakın noktası olduğu” görüşü nakledilmektedir. Bir görüşe göre “Dimaşk ve el-Ğûta” olduğu da söylenmektedir. Hasen Basrî'den: “Filistin ve Ramle” olduğu rivayet edilmektedir. Ebu Hureyre'den ise “Ramleye önem verin, Filistin Remlesidir. O da Allah'ın zikrettiği bir Rabvedir” dediği aktarılmaktadır (Zemahşerî, 1987:III/190). Zemahşerî Bakara suresinin 265. ayetinde de bu kelimeyi “yüksek bir yerde, oranın ağaçları çok daha saf ve güzeldir” diye açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:I/312-313).

Karye: “Karye (قرية) kelimesi kök itibarıyla toplamak, ağırlamak ve misafir etmek manasını bildiren k-r-y (قَرَى) kelimesinden türemiştir. Kurâ (قُرَى), karye (قرية) kelimesinin çoğuludur. Hem insanların toplandıkları yere/şehre hem de o insanların kendilerine karye denilir” (Rağıb, 2012:843-844).

Zemahşerî bu kelime hakkında Esâsu'l-Belâğa'da doğrudan bir açıklamada bulunmamaktadır. Keşşâf'ta, el-karye (القرية) kelimesinin ilk geçtiği yer olan Bakara suresinin 57. ayetini tefsir ederken mübhem olan bu kelimeyi: “Beytu'l-Makdis'tir. Bir görüşe göre Şâm civarındaki şehirlerden Erihâ'dır” diye tefsir etmektedir (Zemahşerî, 1987:I/142). Aynı surenin 259. ayetindeki karye (قرية) kelimesini: “Buhtunnasır'ın harabe haline getirmiş olduğu Beytu'l-Makdis'tir” diye açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:I/307). Ayrıca A'râf suresi 161. ayetinde geçen هذه القرية ibaresinden de “Beytu'l-Makdis kastedildiğini” belirtmektedir (Zemahşerî, 1987:II/170).

Mübhem olan bu kelime ile ilgili bir başka açıklamayı Zemahşerî A'râf suresinin 163. ayetinde yapmaktadır. Ona göre ayette marife olarak zikredilen “el-karye” (القرية) kelimesi Eyle'dir. Medyen olduğu da söylenmektedir. Devamında Arapların şehre karye dediklerini bildirmektedir. Bu görüşünü de Ebû Amr b. el-Alâ'nın “Şehirlilerden (قرويين) olup da Hasan

Basrî ve Haccâc'dan daha fasih olan kimse görmedim" dediğini naklederek desteklemektedir. (Zemahşerî, 1987:II/170). Zemahşerî'nin pek çok ayette mübhem olarak geçtiği halde karye (قرية) kelimesini açıklamayışını bu kelimeyi şehir manasında kullandığından veya ayetin anlamını doğrudan etkilemediğinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Diyâr: Zemahşerî "dâr (دار) kelimesini دور kökünden türediğini, bir şeyin etrafını çevrelemek ve dönüp dolaşmak anlamına geldiğini" ifade etmektedir (Zemahşerî, 1998:301). Râğıb el-İsfahanî "dâr (دار) kelimesinin etrafında duvar olması açısından eve dendiğini, bazılarının دارة olarak telaffuz ettiğini" belirtmektedir (Rağıb, 2012:391).

Kur'an-ı Kerim'de diyâr (الديار) kelimesi türevleri ile birlikte on beş yerde geçmektedir. Zemahşerî Keşşâf'ta mübhem olan bu kelimeye "yurt" ve "vatan" anlamı verdiği halde açıklamada bulunmamaktadır. Sadece En'âm suresi 47. ayetinin "yurtlarından çıkanlar..." (خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ) tefsirinde dolaylı olarak: "Onlar kervanlarını korumak için yola çıkan Mekke ehlidir" diye açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:II/227).

Beled: Sözlük anlamı itibariyle Zemahşerî "beled (بلد) kelimesini dişi deve beldesini indirdi (هي صدرها إذا بركت) yani o çöktüğü zaman göğsüdür (وضعت الناقة بُدَّتْهَا) diye açıklamaktadır (Zemahşerî, 1998:74). Râğıb el-İsfahanî beled (بلد) kelimesini: "Yerleşenleri tarafından bayındır hale getirilip sınırları belirlenmiş olan geniş yerleşim birimi olarak izah etmektedir. Çoğulu ise بلاد ve بلدان kelimeleridir" (Rağıb, 2012:165-166).

Zemahşerî Keşşâf'ta A'râf suresinin 57-58. ayetlerinde mübhem olarak yer alan لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ ve البَلَدِ الطَّيِّبِ ibarelerini belde, memleket anlamında tefsir etmektedir (Zemahşerî, 1987). Hangi belde ve memleket olduğu hususunda bir beyanda bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de mübhem olarak zikredilen بلد kelimesi ile ilgili açıklamada bulunduğu ayetlerden biri de İbrahim suresi 35.ayetidir. Bu ayette هَذَا الْبَلَدِ ibaresini "Harem beldesi" diye izah etmektedir (Zemahşerî, 1987:II/557). Nahl suresindeki إِلَى بَلَدٍ kelimesini İkrime'den rivayetle açıklamaktadır. İkrime'nin: "Bu belde Mekke'dir" dediğini nakletmektedir (Zemahşerî, 1987:II/595). Beled suresinin ilk ayetini de "Allah Harem beldesi ile yemin etmektedir" diye tefsir etmektedir (Zemahşerî, 1987:IV/753).

Kur'an-ı Kerim'de bizzat ismi ile zikredilmiş olan yerleri ise Zemahşerî şu şekilde açıklamaktadır: Bedir: Bedir ismi Ali İmrân suresi 123. ayetinde "Muhakkak Allah Bedir'de size yardım etmişti..." (وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ) olarak geçmektedir. Zemahşerî, "Bedir'in Mekke ve Medine arasındaki bir su ismi olduğunu" söylemekle yetinmektedir (Zemahşerî, 1987:I/411).

Medyen: Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de Tâhâ suresi 40. ayetinde “yıllarca Medyen halkı arasında kaldın” (فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ) şeklinde Medyen halkı olarak geçmektedir. Zemahşerî “Medyen'in Mısır'dan sekiz günlük yolculuk uzaklığındaki bir yer olduğunu belirtmektedir” (Zemahşerî, 1987:III/65). Yalnız hangi yöne doğru gidilmesi gerektiğini ifade etmemektedir. Yine Kasas suresi 23. ayetinde “Medyen suyuna vardığında... (وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ نَدْيِنَ) ifadesini ise Medyen suyunu onların (Medyen halkının) içtikleri su olarak” açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:III/400).

Mukaddes Arz: Mukaddes Arz ismi Mâide suresi 21. ayetinde “Ey kavmim mukaddes topraklara girin...” (يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ) olarak geçmektedir. Zemahşerî'ye göre “Mukaddes Arz Beytu'l- Makdis'in yeridir.” Zikrettiği diğer rivayetlerde de Mukaddes Arz'ın: “Tûr ve çevresi; Şâm, Dimaşk, Filistin ve bazılarına göre de Ürdün olduğu söylenmektedir. Yine bu bölgeyi Allah'ın isimlendirdiği ve İbrahim ve çocuğuna miras olarak verdiği rivayet edilmektedir. Mukaddes Arz'ın Peygamberlerin karargâhı ve müminlerin meskeni olduğu” da vurgulanmaktadır (Zemahşerî, 1987:I/620).

Mısır: Mısır (مِصْرٌ) kelimesinin çoğulu emsârdır (أَمْصَارٌ) ve mesera (مَصْرَ) kökünden türemiştir. Zemahşerî bu kelimeyi Esâsu'l-Belâğa'da: “Şehirleri imar etmek (مِصْرَ الْأَمْصَارِ) yani “onu dikmek/ bina etmek (بِنَاهَا) olarak beyan etmektedir. Örnek olarak: Ömer yedi şehir imar etti, onlardan ikisi Basra ve Kûfe'dir (البصرة و الكوفة: المصراع منها المصراعان: البصرة و الكوفة) cümlesini vermektedir” (Zemahşerî, 1998:216). Keşşâf'ta ise Bakara suresi 61. ayetinin tefsirinde مصرًا kelimesini gramer açısından tahlil ederek, özel isim de kastedilmiş olabilir veya ülke/ şehir de kastedilmiş olabilir demektedir (Zemahşerî, 1987). Bunun dışında Zemahşerî Kur'an-ı Kerim'in Yunus suresi 87. ayetinde “Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın...” (أَنْ تَبْنُوا لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بَيْوتًا) şeklinde zikredilen mısır kelimesini “Mısır'ın evlerinden ev edinmeleri” anlamında özel isim olarak açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:II/364). Keza Yusuf suresi 21 ve 99. ayetlerinden de Mısır şehri kastedildiğini beyan etmektedir (Zemahşerî, 1987).

Medine: “Medine (مَدِينَةٌ) kelimesi şehir anlamına gelmektedir. Dilcilerden kimilerine göre bu kelime ‘fa’îlatün’ (فَعِيلَةٌ) kalıbındadır ve bazıları ise başındaki ‘mîm’ (م) harfinin ilave olduğunu söylemektedir. Çoğulu مَدُنٌ şeklinde gelmektedir. Arapçada ‘bir şehir kuruldu’ (وَقَدْ مَدَّنَتْ مَدِينَةً) deyimi kullanılmaktadır” (Rağıb, 2012:843-844). Zemahşerî bu kelime hakkında Esâsu'l-Belâğa'da doğrudan bir açıklamada bulunmamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de medine kelimesi marife şeklinde tekil ve çoğul olarak on yedi ayette geçmektedir. Zemahşerî bu kelimeyi ayetlerin siyak ve sibakını da göz önünde bulundurarak çoğunlukla “Medine şehri” olarak tefsir etmektedir. Örneğin Tevbe Suresi 101 ve 120. ayetlerinde geçen “ve Medine ehlerinden...” (وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ) ibaresi için “mübteda olan habere ma'tuf olduğunu ve nifaka yönelmiş kavmin kast edildiğini” belirtmektedir (Zemahşerî, 1987:II/305). Ayrıca Ahzâb 60. ayetinde de “Medine’de asılsız haberler yayanlar...” (وَالْمُرْجُفُونَ فِي الْمَدِينَةِ) ibaresini Zemahşerî Medine şehri olarak açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987). Bunun yanı sıra A'râf 123. ayetinde ise المدينة في ibaresinden “şehir” manası kastedildiğini ifade etmektedir (Zemahşerî, 1987).

Mekke: Mekke ismi Kur'an-ı Kerim'de Fetih suresi 24. ayette “Mekke'nin göbeğinde” (بِبَطْنِ مَكَّةَ) şeklinde geçmektedir. Keşşâf'ta bu şehirle ilgili bir açıklamaya da rastlanmamıştır. Fakat Âli İmran suresi 96. ayette “Gerçekten insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere hidayet ve bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir” (إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى) şeklinde geçen Bekke kelimesini izah ederken Zemahşerî, “Harem beldesi için özel isim olduğunu” belirtmektedir. Ayrıca Bekke ve Mekke kelimelerini benzerlik yönünden izah etmektedir (Zemahşerî, 1987:I/387).

2.4.Mescitler

Mescit kelimesi سجد kökünden türemiştir. Zemahşerî Esâsu'l-Belâğa'da سجد kelimesini “secde eden erkekler ve kadınlar” رجال و نساء سُجَّدٌ ve “rükûuyla, secdeyle geceyi geçirmek” و بسط سجاده و “secde izi” أثر السجود هي manasında ve “o seccadesini ve secde edeceği yeri açtı” و بسط سجاده و “secde edenlerin secde ettiği yer” مَسَاجِدُ olan bu kelimenin müfredi fetha ile مَسْجِدٌ kelimesidir (Zemahşerî, 1998).

Allah A'râf suresi 29. ayetinde “Secde ettiğiniz her yerde yüzlerinizi O'na yöneltin” (مَسْجِدٍ) buyurmaktadır. Zemahşerî ayetteki mübhem olarak geçen مَسْجِدٍ kelimesini; “her secde vaktinde veya her secde edilen mekânda” diye açıklamaktadır (Zemahşerî, 1987:II/99). A'râf surenin 31. ayetinde ise “secde ettiğiniz her yerde” (عِنْدَ كُلِّ) مَسْجِدٍ kelimesini “her namaz kıldığınızda veya tavaf ettiğinizde” diye kelime manası ile tefsir etmektedir (Zemahşerî, 1987:II/100).

Zemahşerî Keşşâf'ında mescidler ile ilgili açıklamayı Tevbe suresinin 107-108. ayetlerinin tefsirinde yapmaktadır. Tevbe suresinin 108. ayetinde “takva üzere kurulan

mescid” (لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى النَّقْوَى) diye geçen bu mescitle ilgili kaynak belirtmeksizin şu rivayeti nakletmektedir: “Amr b. Avf oğulları Kuba mescidini yaptıkları zaman Peygamber aleyhisselâma haber gönderip davet etmişler, o da gelip o mescitte namaz kılmıştı...” (Zemahşerî, 1987:II/309). Bu rivayetten takva üzere kurulan mescidin Kuba mescidi olduğu ve Amr b. Avf oğulları tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah tarafından özel isimleri ile zikredilen mescitleri Zemahşerî mübhem olarak görmemekte ve Keşşâf'ında onlarla alakalı şu açıklamaları yapmaktadır: Mescid-i Haram: Mescid-i Haram, Bakara suresinin 144. ayetinde “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir” (فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) şeklinde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim ayetlerinde bu isim benzer ifadelerle pek çok yerde zikredilmesine rağmen, coğrafi konumu ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamaktadır (Zemahşerî, 1987). Bununla birlikte İsrâ suresi 1. ayetinin tefsirinde Zemahşerî “Mescid-i Haram'dan maksadın bütünüyle harem bölgesi olduğunu ifade etmekte ve İbn Abbâs'tan: Harem bölgesinin tamamı mescittir” dediğini nakletmektedir (Zemahşerî, 1987:II/647).

Mescid-i Aksa: Mescid-i Aksa, İsrâ suresinin ilk ayetinde “çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya...” (أَلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ) şeklinde geçmektedir. Zemahşerî, Mescidi Aksa'nın Beytu'l-Makdis olduğunu, çünkü o dönemlerde ondan başka mescidin bulunmadığını beyan etmektedir. Ona göre “bu mescid din ve dünya açısından bereketli kılınmıştır. Zira o bölge Musa aleyhisselâmdan beri peygamberlerin ibadet ettiği ve vahyin iniş yeridir. Çevresi de akarsularla ve meyveli ağaçlarla kaplıdır” (Zemahşerî, 1987:II/646-648).

Mescid-i Dırâr: Mescid-i Dırâr Tevbe suresinin 107. ayetinde “Zarar vermek, inkâr etmek, mü'minlerin arasını açmak ve önceden Allah ve Resulü ile savaşan kişinin yolunu gözlemek üzere bir mescid edindiler” (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضِرَاراً وَكُفْراً وَتَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَاداً لِمَنْ) (حَارَبَ اللَّهُ رَسُولَهُ مِنْ قَبْلٍ) geçmektedir. Keşşâf'ta geçen rivayete göre: “Akrabaları olan Amr b. Avf oğullarına karşı üstünlük sağlama amacıyla Ğanem b. Avf oğulları tarafından kıskançlık sonucu inşa edilmiştir. Onlar “ Biz de bir mescid bina edelim ve Allah Resulüne gelip orada namaz kılması için haber gönderelim. Rahib olan Ebû Âmir de Şam'dan döndüğü zaman o mescitte dua eder” demişlerdi. Ebû Âmir ise Allah Resulünün “fâsık” diye isimlendirdiği kişidir... Hz. Peygambere (s.a.v.) birkaç defa istekleri konusunda ısrarda bulunmaları akabinde yukarıdaki ayet nazil oldu... Allah Resulü yanına Mâlik b. ed- Duşum, Ma'n b. Adıyy, Âmir b. es-Seken ve Vahşî'yi çağırdı ve onlara “Gidin zalimler tarafından yapılan şu

mescidi yakın ve yıkın” buyurdu. Onlar da hemen emri yerine getirdiler... Yine Zemahşerî ضراراً kelimesini “Kuba mescidini inşa eden kardeşlerine zarar vermek ve üstün gelmek” olarak tefsir etmektedir (Zemahşerî, 1987).

SONUÇ

Zemahşerî *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinde mübhem kelimesini kapıyı kapalı hale getirme yani onu kapatma anlamında kullanmaktadır. Mübhem söz ise ona göre niyeti, kastı ve amacı bilinmeyen sözdür. Eserde Mübhemâtu'l-Kur'an'a ait bir tarif yapmamaktadır. *Esâsu'l-Belâğa*, Kur'an-ı Kerim'deki mekânla ilgili mübhem kelimeler çerçevesinde incelendiğinde şu özellikleri dikkat çekmektedir. Öncelikle eser yirmi sekiz baptan oluşmaktadır. Kelimeler sülasi mücerred köklerine göre sıralanmaktadır. Sırasıyla her kelimenin kelime anlamları açıklanmaktadır. Akabinde diğer türevlerine geçilmekte, özellikle mecazi kullanımları ve manaları izah edilmektedir.

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vîl* adlı tefsirinde Meani ve Beyan ilimlerine ağırlık verdiği ve bu ilimler üzerinde yoğunlaşmayı amaçladığı bilinmektedir. Bununla birlikte Mübhemâtu'l-Kur'an ve mekânla ilgili mübhemler üzerinde fazla durmadığı tespit edilmiştir. Genelde mübhem olan kelimelerin kelime anlamlarını vermekle yetinmektedir. Mübhem kelime ile ilgili kendi görüşünü belirttiikten sonra nadiren de olsa konu ile ilgili farklı rivayetleri zikretmektedir. Bu rivayetleri çoğunlukla “تقیل” ifadesi ile nakletmektedir. Naklettiği rivayetlerin kaynaklarını belirtmemekte ve doğrudan ravilerinden aktarmaktadır. İsimlerini belirterek aktarımda bulunduğu raviler ise Ebu Hüreyre, Abdullah b. Abbas, İkrime, Kâb, Hasan Basrî ve Suddî'dir. Zemahşerî bazen mübhem kelimeleri nahiv yönünden ele alarak açıklamaktadır. Mübhem kelimeleri açıklarken okunuşları (kıraatları) üzerinde de durmaktadır.

Ayrıca Tûr-i Sinâ, Mukaddes Arz ve Bedir gibi özel isimle Kur'an'da zikredilen aynı zamanda maruf olan yerlerle ilgili açıklama yaparken, Mekke, Medine ve Mısır gibi özel yer isimlerini mübhem olarak algılamamakta ve açıklamaya lüzum görmemektedir.

Süheylî (ö. 538/1185) ile muasır olan Zemahşerî (ö. 538/1144) nin, Ebu Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944) den iki asır sonra yaşadığı halde onun Kur'an'daki mübhemlerin tevili konusunda mütevâtir nakle dayanmak gerektiği görüşüne katılmadığı anlaşılmaktadır. Dirayet tefsiri yapan Zemahşerî'in belagat ve meaniyi ön plana çıkarmasının bir sonucu olarak,

tamamen rivayete dayalı olan mübhemât konusunu ikinci planda gördüğü ve çok detaya inmediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis. “Mübhematu'l-Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32 (1992), 155-182.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.
- Birişik, Abdülhamit- Hüseyin, Abdülhâdî, Muhammed. “Mübhemâtü'l-Kur'an”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/437-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Supplementband, Leiden: Brill, 1938.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 23. Basım, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- İbn Manzur. *Lisanül Arab*. thk. Ali Şîrî. 1-18 Cilt. Beyrut: Daru'l-Hayai Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İsfahanî, Rağîb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdulkaki Güneş- Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l Kur'an*. thk. Muhammed Böynükalin. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005-2011.
- Suyutî, Celaleddin. *Mufhemâtu'l-Ekrân fî Mubhemâti'l-Kur'an*. thk. Mustafa Dîb el-Bağâ. Dımaşk: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 1982.
- Suyutî, Celaleddin. *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*. 2 Cilt. thk. Mustafa Şeyh Mustafa. Dımaşk: er-Rissale, 2013.
- Yüksel, Muhammed Bahaeddin. “Mahiyet ve Muhatap Açısından Mübhemâtü'l-Kur'an”. *Dini Araştırmalar* 21/53 (2018), 55-77.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fî Vucûhi't-Te'vil*. 4 Cilt. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. Kahire: Daru'r-Reyyân li't-Turâs, 1987.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer. *Esasu'l-Belağa*. 2 Cilt. thk. Muhammed Bâsil U'yûn es-Sûd. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, 1998.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'an*. thk. Ebi'l-Fadl ed-Dimyâti. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006.